

Джоробекова Р.З.

**ӨМҮР БОЮ ЭРКИНЕН АЖЫРАТУУ ТҮРҮНДӨГҮ ЖАЗАНЫ ӨТӨП ЖАТКАН
СОТТОЛГОНДОРДУН ЖЕКЕЧЕ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Джоробекова Р.З.

**ЛИЧНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОСУЖДЕННЫХ К ПОЖИЗНЕННОМУ
ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ**

R.Z. Djorobekova

**PERSONAL CHARACTERISTICS OF PEOPLE SENTENCED
TO LIFE IMPRISONMENT**

УДК: 343.95(159):343.8/476

Соттолгон адамдын инсандыгы деп социалдык сапаттары аркылуу каралып жаза тартып жаткан конкреттүү адам түшүндүрүлөт, башкача айтканда соттолгон адамдын эркиндигинен ажыратылган жайлардагы жашоо турмушу жана ишмердүүлүгү, алардын инсандыгына, адаптациялоо процессине жана ресоциалдаштыруусуна таасир этишет. Өмүр бою эркиндигинен ажыратуу кылмыш жазанын түрү болуп саналат, ал соттун өкүмү мыйзамдуу күчүнө кирген мөөнөтөн баштап камактагынын биологиялык өлүмгө учураган убактысына чейин эркиндигинен ажыратуу болуп эсептелет. Бул макалада автор тарабынан илимпоздордун адамдын мүнөзүнүн, социалдык абалынын кылмыштуулукка болгон тиешелүүлүгү тууралуу көз караштары талданган. Криминологдордун белгилүү бир тобу биологиялык факторлор өзүнөн-өзү кылмыштык кылмыш-жорукка алып келери белгиленип, ал эми укукка каршы аракеттерге жакындыгы мурас аркылуу берилерин жана биологиялык жактан аныкталары божомолдонгон.

Негизги сөздөр: өмүр боюн эркинен ажыратуу, соттолгондор, кылмыштар, соттолгон адамдын инсандыгы, жекече өзгөчөлүктөр, субъективдүү факторлор, объективдүү факторлор.

Под личностью осужденного понимается конкретный человек, отбывающий наказание, рассматриваемый сквозь призму его социальных качеств, т.е. условия жизни и деятельности осужденных в местах лишения свободы, которые влияют на их личность, процесс адаптации и ресоциализации. Пожизненное лишение свободы является видом уголовного наказания, который заключается в лишении свободы на срок от момента вступления приговора суда в законную силу и до биологической смерти заключённого. В данной статье автор обращает внимание на мнение ученых о характере, социальном положении личности как о факторах имеющих влияние на преступное поведение. При этом, отмечается связь биологических качеств с преступным поведением и приводятся факты, подтверждающие передачу склонности к противоправным действиям через наследство, которые могут быть определены биологически.

Ключевые слова: пожизненное лишение свободы, осужденные, преступления, личность осужденного, личные особенности, субъективные факторы, объективные факторы.

The personality of a convicted person means a specific person serving a sentence, considered through the prism of his social qualities, i.e. the living conditions and activities of convicted persons in places of deprivation of liberty, which affect their personality, the process of adaptation and re-socialization. Life imprisonment is also a form of criminal punishment, which is imprisonment for a period from the entry into force of the court sentence to the biological death of the prisoner. In this article, the author draws attention to the opinion of scientists about the character, social status of a person as factors influencing criminal behavior. At the same time, the connection of biological qualities with criminal behavior is noted and facts are given confirming the transfer of the propensity to unlawful actions through inheritance, which can be determined biologically.

Key words: life imprisonment, convicts, crimes, personality of the convict, personal characteristics, subjective factors, objective factors.

Кылмышкердин жекечелик түшүнүгү көптөгөн адабият булактарында каралган, жана алардын көпчүлүгүндө коомдук коркунучтуу жоосун жасаган киши жөнүндө сөз кылынат¹. Ошол эле учурда, эркинен ажыратуу жайларында жазасын өтөп жаткан, соттолгондордун жекечеликтерин мүнөздөгөн түрүнө өзгөчө көңүл бурулат. Жасалган кылмыштуу жоосун, аны жасоого таасир эткен жагдайлар, жана дагы аталган коомдук коркунучтуу жоосунду жасаган адамдын социалдык-психикалык абалы, мүнөздүн түрүн аныктоонун негизи экендигин белгилеп кетүү зарыл.

Криминология илимпоздору, кылмыштардан адамдын жекечелиги социалдык кабыл алынган же болбосо детерминанттык факторлордун натыйжасы катары, ошол эле убакта биологиялык факторлорго керектүү көңүл бурулбагандыгын чагылдырат деген талашсыз жобону карманышат.

Башка илимпоздордун пикири боюнча инсандын кээ бир касиеттери социалдык чөйрө менен аралашканда гана ачыкталарын айтышкан. Кээ бир кылмыштар, адамдардын өз каалоосу боюнча, өздөрүнүн кылмыштык жоосундарын билип туруп жасагандыгына

¹ Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника. - Томск, 1970. - 21-б.

карабастан, бул кылмыштартын түпкү себептери, кайсы бир деңгээлде социалдык чөйрө менен байланыштуу болот. Жеке кылмыштар индивидуалдык каалоо түрүндө көрүнүп, алардын реалдуу коомдук мазмунун түзөт. Бирок бул коомдук мазмундун түпкү тамыры бир гана кылмышкердин өзүндө эмес, анын жашоосундагы шарттардан жана адамдар менен болгон мамилесинде жатат. Ошол эле учурда, инсандын өзүнүн ролун жана баркын эске алуу керек. Көпчүлүк учурда социалдык мазмун менен толтурулган «субъективдүү» фактор, «объективдүү» факторго басымдуулук кылат жана инсандын кылмыштык тандоосуна түрткү берет².

Криминологиянын өнүгүүсүнүн баштапкы этаптарында илимпоздор кылмышкерлерди, башка адамдардан айырмаланган жекече тиби катары карашкан. Ошол эле учурда теологиялык концепциянын өкүлдөрү кылмышкерлерди «Каиндин мөөрү» менен белгиленген катары карашкан, биологиялык концепциянын (Ломброзонун жолун жолдоочулар) өкүлдөрү кылмыштуу шыктуулукту талашсыз биологиялык өзгөчөлүк менен байланыштырышкан, социалдык концепциянын өкүлдөрү болсо, тескерисинче биологиялык өзгөчөлүктөрдү толук эске алышпайт.

Башкалар биологиялык жана социологиялык ыкмалардын ортосунда компромиске келүү аракети көрүшкөн, жана «ар бир анык учур боюнча коомдук чөйрөнүн орду жана ролу, шарттар, жагдайларды эске алуу зарылдыгын»³ айтышкан, «кылмыш бул – бир гана биологиялык касиеттердин жыйынтыгы эмес, ошондой физикалык жана социалдык факторлор»⁴ деп эсептешкен. Криминологияда белгилүү бир учурга чейин, кылмыштуулук жалгыз тубаса биологиялык фактордун жыйынтыгы деген социобиологиялык теориялар көп айтылып келген.

Криминологдордун белгилүү бир тобу биологиялык факторлор өзүнөн-өзү кылмыштык кылык-жорукка алып келерин, ал эми укукка каршы аракеттерге жакындыгы мурас аркылуу берилерин жана биологиялык жактан аныкталаарын божомолдошот. Социологиялык сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча, жалпы соттолгондордун арасынан психикалык жетишпестиги бар инсандар 33 пайызга чейин болоору аныкталган.

Илимий маалыматтардын негизинде, психофизиология психиатриясы, психология, психикалык абалдагы олуттуу патология, баарынан мурда, таш

боордук, агрессивдүүлүк, кабатырлануу, канааттанбоо, ачуулануу сыяктуу мүнөздүн түрлөрүнүн пайда болуусуна жана өрчүүсүнө терс таасирин тийгизет. Ал учурда ишенчектик жогорулайт, эрктүүлүк жана токтоолукту көзөмөлдөөчү механизмдер бошондойт. Бул мүнөздөр инсандын социалдык статусун чакан топтордо жана коллективдерде төмөндөтөт, коомдогу журум-турумга жана укукка каршы аракеттерди жасоо божомолун жогорулатат. Азыркы заманбап шарттар, стресстик абалдарды, жеткен ишенимсиздик жагдайларды, ар түрдүү фобияларды бардык өзүнө камтууну мүнөздөйт. Жогоруда көрсөтүлгөн факторлордун негативдүү маанилүүлүгү мындан да көбөйүп өсөт.

Инсандын психикасындагы аномалиясын укук бузуулардын негизги себептерине механикалык теңдештирүү туура эмес болуп калат. Мындай аномалиясы бар инсандар кылмышкерлердин жалпы массасынын көпчүлүгүн түзүшпөйт. Кишидеги аномалия түпкүлүгү боюнча бардык учурда укук бузууларды жасоодо криминогендик ролду ойнобойт. Кылмыштарды жасоону психикалык кемчилдик аныктабайт, тескерисинче тарбия, айлана чөйрө, сүйлөшкөн тегереги, булардын баары биргеликте кишинин криминогендик мүнөздөрүн пайда кылат.

Жогоруда көрсөтүлгөн аномалиялар укукка каршы жүрүм-турумга таасир берүүсү талашсыз, бирок доминанттуу фактор катары эмес. Ошентип, бардык инсандар сөзсүз түрдө жалпы социалдык дагы, жана өзгөчө мүнөздөрдү айкалыштырат. Жыныстык өзгөчөлүктөрдү жана башка мүнөздүү белгилерди көз жаздынында калтырууга болбойт.

Белгилүү илимпоз Г.И. Чечель айткан: «Инсандын коомдогу жүрүм-туруму бири-бири менен байланышкан факторлордун жалпы жыйындысынан болору баарына маалым. Эгерде ар түрдүү коллективдердин (жумушчу, илимий, чыгармачылык, аскердик) мүнөздөрү, аларды түзгөн чакан топтордун социалдык себептеринен улам ар түрдүү болсо, анда ар бир жеке инсандын мүнөзү ага гана таандык болгон индивидуалдык өзгөчөлүктөрдөн аныкталат.

Укук бузуулардын жасалуусунун себептерин жеткиликтүү ачыктоо, алар кайсы жагдайлардан улам жасалгандыгын аныктоо үчүн, анын бардык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысын белгилөө зарыл: жашы, жынысы, үй-бүлөлүк абалы, билими, социалдык статусу, ишмердүүлүк тажрыйбасы, маданияттуулук деңгээли, мурда орун алган укук бузуулары, адаби –

² Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. - М., 1986. - 279-б.

³ Ломброзо Ч., Ферри Э. Женщины-преступницы и проститутки. - Киев, 1903. С.50.

⁴ Ферри Э. Уголовная социология. Ч.1. - СПб., 1930. - С.11.

психологиясы, психофизикалык өзгөчөлүктөрү ж.б., бир гана анын жашоосунун сырткы шарттарына байкоо жүргүзүү менен чектелбестен»⁵.

Жүргүзүлгөн анализ негизинен өмүр бою эркинен ажыратуу жазасын оорлотуучу жагдайларда атайылап киши өлтүрүү үчүн өтөп жаткандыгын көрсөттү (97%). Соттолгондордун көпчүлүгү мурда инсанга каршы кылмыштар (денега атайылап оор жаракат келтирүү (32%), адам өлтүрүү (24%), жана мүлкүнө каршы (тоноо (38%), каракчылык (27%), опузалоо (24%) үчүн соттолгондугу аныкталган. Белгилеп кетчү жагдай, өмүр бою эркинен ажыратууга соттолгондордун 39%га жакыны жашы жетелек кезинен тартып криминалдык тажрыйбасы бар болгондор. Билим деңгээли боюнча соттолгондордун 59% орто билимге ээ, алардын ичинен 21% 8-классты гана аяктаган. Бул соттолгондордун көпчүлүк бөлүгү кесипсиз жана жумушу жок экендигинен кабар берет. Жаш курактары боюнча, жаза өтөп жаткандардын арасынан 68 пайызы 30-45 жашка туура келет. Аталган инсандар агрессивдүү, импульсивдүү, жогору конфликттүүлүк, спиргтик ичимдиктерге берилүү, кыжырдануу, бат жинденүүлөр, маанайынын алмашуусу, басмырлангандык менен мүнөздөлөт. Алардын коомдон обочолонгон жашоо шарттары, жашоого болгон перспективасынын жана сүйлөшүүнүн жоктугу менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан, аталган категориядагы соттолгондор үчүн, психолоктордун күчөтүлгөн көңүл буруулары талап кылынат. Анткени алардын көпчүлүк бөлүгү, баарынан мурда жеке пайда көрүү максатын көздөшөт, жана ошол эле учурда моралдык нормаларды жана социалдык эрежелерди көңүлгө албоого шыктуу болушат. Алардын мүнөздөрү көз ирмемчелик убакытка өзүнүн каалоолорун канааттандыруу жана кокустук кызыгуулар менен колдонушат, ички тартиби абдан төмөн, алардын көпчүлүк бөлүгү жалгыздан болушат. Демейде алар достук мамилелерди карманышпайт. Өзүн-өзү көзөмөлдөө аларда төмөн, ошону менен бирге колониядагы катуу шарттарга көнүүгө умтулуу байкалат. Ар дайым өзүн-өзү көзөмөлдөө жана карманып жүрүү зарылчылыгы аларда кабатыр болуу, невроздук абалды жаратат.

Белгилей кетсек, психологдордун изилдөөсүнүн жыйынтыгы соттолгондордун колонияга түшкөндөн кийинки көнүү (адаптация) процесси 3 негизги этапка бөлүнүп, негизинен колонияда 8-10 ай өткөндөн кийин аяктайт делген жыйынтыктоону берди⁶.

Эки айдан үч айга чейин созулган биринчи этапта, соттолгондор психикалык процесстердин туруксуздугунун жогорулоосу, жалпы физикалык агрессивдүүлүктүн ашыкчалыгы, күмөндөнө берүү, болуп жаткан окуяларды терс кабылдоо, таасирдүү жана көрсөтмө кубулуштардын артыкчылыгы, көп ойлоноу, депрессияга айкалышкан ашыкча жандануу жана импульсивдүүлүк менен мүнөздөлөт. Бул мезгилде көзөмөлдүк курамга, тарбиялоо бөлүмүнүн кызматкерлерине жана психологдорго оор милдет жүктөлөт. Анткени соттолгондордон ар кандай агрессивдүү таштануулардан тартып, өлтүрүүгө чейин баруу аракеттери күтүлөт. Ошондуктан, соттолгондорду бир тараптан режимдин талаптарын так аткарууга үндөп, экинчи тараптан аларга жазасын аткаруудан бошонуу перспективасы жана туугандары менен карым-катнашты камсыз кылуу максатын коюу абзел. Үч айдан беш айга чейин созулган кийинки этапта биринчи планда көнүү тенденциясы, эмоционалдык активдүүлүктүн жана агрессивдүүлүктүн азаюусу коюлат, бирок аларда кез-кези менен депрессиялык абал байкалып, жалпысынан көңүлү түшүү менен жалганчылык, жашыруундук, тормоздук реакциялар байкалат. Бул мезгилде соттолгондорго психологдор жана топтордун башчылары тарабынан активдүү психикалык таасирлентирүү талап кылынат.

Эки үч айга созулган үчүнчү этапта кишилердин алгачкы депрессивдүү тенденцияларды ийгиликтүү өткөн жана хроникалык депрессияга жакын топторго бөлүнүп калуусу байкалат.

Өзүн-өзү бекем кармоого керектелүүчү өзүн башкаруу жана эрктүү аракеттер төмөндөп, ахлаксыз иш-аракетке алып келүүчү жогорку деңгээлдеги пессимизми пайда кылуучу принципсиздик, ынгайлашуу, жеке кызыкчылыктарын жана пайдасы жөнүндө ойлоноу өсөт. Соттолгондордун ич ара чыр-чатактары өсүп, өзүн-өзү өлтүрүү тобокели көбөйөт. Бул мезгилде соттолгондордо психологиялык туруксуздукту нейтралдаштыруу максатында психологдор тарабынан активдүүлүк талап кылынат. Бир жыл өткөндөн соң соттолгондордо колонияда адаптация башталат, болгондо да алардын элүү пайызы жакшы көнүшөт; ал эми он беш – жыйырма пайызы ачык агрессия менен калса, калган он-он беш пайызы депрессивдүү акыбалда калышып, суицидке жакын болушат.

Өмүр бою эркинен ажыратылган кишилерге кылмыш кылып жаткан учурда мүнөздүү болгондой жогорку деңгээлдеги коомго коркунуч мүнөздүү. Айыптуу чечимдерди анализдеп көрсөк, көп учурда

⁵ Чечель Г.И. К вопросу о личности преступника. // Актуальные проблемы юридической науки. - Ставрополь, 1992. - С. 34.

⁶ Попов В.В. Пожизненное лишение свободы: реальность и перспектива. / Преступление и наказание. - 1998. №1. - С.6

киши өлтүрүүгө бирөөнүн мүлкүнө (уурулук, каракчылык, тоноо), зордуктоо ок атуучу жана атылбас курал-жарактарды колдонууга байланыштуу болгон. Келтирилген фактылар бул категориядагы соттолгондордо коомго чоң коркунучу бар, анткени аларда оор кылмыш жасоого кылмыштык жөндөө болгон.

Белгилеп кетчү жагдай, соттолгондордун интеллектуалдык деңгээли ортодон төмөн, ой жүгүртүү активдүүлүгү ылдыйлаган, логикалык ой жүгүртүүсү ар түрдүү кабатырлануунун эсебинен тез-тез токтолуп турат. Тарынчактык, өзүнө-өзү көзү жетпегендик, өзүнүн баркын төмөн сезүү менен айкалашып турган маанилүү жеке азап тартуусун кайрадан баалоо, жоопкерчиликтен баш тартуу, айкалдыкты аңдоо байкалат. Алар көз ирмемчилик убакытка өзүнүн каалоолорун канааттандырууга шыктуу, чыдамы жок, баарынан мурда жеке пайда көрүү максатын көздөшөт. Ошол эле учурда белгиленген ченемде соттолгондор моралдык нормаларды жана социалдык эрежелерди капарга албоого жөндөмдүү. Сыртынан алып караганда алар тартипсиз, жүрүм-турумунда кокустук мотивдерди жана ынтызаарлыктарды карманышат. Дагы бир көңүл бура турган жагдай, бул көрсөтүлгөн мотивациялык белгилер соттолгондордун жүрүм-туруму, басымдуу көпчүлүгү жалгыздыкка жана коллективизмге умтулбагандыгына алып келет. Булардын бары соттолгондордун колония шартына ылайыктуу умтулууга алып келет, ал эми ар дайымдык карманып

жүрүү жана өзүн-өзү көзөмөлдөө кээде нерв үзгүлтүгүн жаратат.

Ошентип, келтирилген маалыматтар, сырткы аңдып жетпегендигине карабастан, ар бир соттолуучу ичинен өзүнүн мурунку терс мүнөзүн сезээрин жана өмүр бою эркинен ажыратуу жазасын өтөп жаткан соттолгондордун жекече мүнөздөрүндө чагылдырылаарын күбөлөндүрүлөт.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, өмүр бою эркиндигинен ажыратууга соттолгон инсандар жогорку коомдук коркунуч жаратаарын жана жаза өтөп жаткан учурда анын жүрүм-турумун прогноздоо мүмкүнчүлүгүн кылдат үйрөнүү зарылчылыгын, аталган жазанын түрүн аткаруу учурунда алар менен натыйжалуу иштөө боюнча сунуштамаларды иштеп чыгуу керектигин белгилеп кетүү зарыл.

Адабияттар:

1. Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника. - Томск, 1970. - 21-б.
2. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. - М., 1986. - 279-б.
3. Ломброзо Ч., Ферри Э. Женщины-преступницы и проститутки. - Киев, 1903. - С. 50.
4. Ферри Э. Уголовная социология. Ч.1. - СПб., 1930. С.11.
5. Чечель Г.И. К вопросу о личности преступника. / Актуальные проблемы юридической науки. - Ставрополь, 1992. - С. 34.
6. Попов В.В. Пожизненное лишение свободы: реальность и перспектива. / Преступление и наказание. - 1998. - №1. - С.6.

Рецензент: к.ю.н. Есенов У.А.